

Osmanlı Yargılama Hukukunda Şuhûdü'l Hâlin Statü ve Mesleklerinin Tahlili

Ahmet KILINÇ

Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, akilinc@ybu.edu.tr,
(Yazar / Corresponding Author)

Merve Nur ÖZTÜRK

Ar. Gör. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı,
mervenur.k@hotmail.com.

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 16.04.2021

Kabul: 14.06.2021

Yayın: 16.06.2021

Anahtar Kelimeler:

Şuhûdü'l hâl, Reaya, Askerî, Osmanlı hukuku, Kadı.

Şuhûdü'l hâl, Osmanlı yargı teşkilatı içerisinde kadıya yardımcı olan ve asırlardır kadı sicillerinde yer almış bir müessesedir. Şuhûdü'l hâl sadece kadının yargılama faaliyeti yaptığı sırada değil, yargılama faaliyeti dışındaki vazifelerinde de rastlanılmaktadır. Belgelerin hukuki geçerliğini sağlamada rol oynayan ve ispat vasıtası olan Şuhûdü'l hâl, yargılamanın aleniliği, denetimi ve kadının tarafsız ve bağımsız şekilde karar vermesine de katkı sağlamaktadır. Bu çalışma, konuyu hukuk tarihi perspektifi ile ele alması, Şuhûdü'l hâl üyelerinin Osmanlı toplumsal yapısındaki statü ve mesleklerine odaklanması ile nispeten farklılık arz etmektedir. Çalışma belirli bir yüzyıla ya da bölgeye odaklanmamış, ancak özellikle klasik dönem şer'iyecilerindeki verilerden yararlanmıştır. Araştırma neticesinde varılan sonuçları şu şekilde ifade etmek mümkündür: Statü ve meslekler, yargı faaliyeti gerçekleştirilirken Şuhûdü'l hâlin hazır bulundurulmasına ayrı bir anlam katmaktadır. Hem askerî hem de reaya sınıfından kişilerin Şuhûdü'l hâlde yer alması, bu heyeti toplumun bir aynası konumuna sokmaktadır. Müderris, müftü gibi kişilerin heyetteki varlıkları hukukun pratik ve teorik boyutunun bir arada olmasını sağlamıştır. Halk arasında itibar gören ilmiye sınıfından kimselerin huzurunda karar verilmesi hükümlerin meşruiyet kazanmasında etkili olmaktadır. Ehl-i örften sadrazam, beylerbeyi gibi görevlilerin heyetteki konumu, müessesenin önemini ortaya koymaktadır. Reayaya dâhil olan üyeler incelendiğinde zimmilere, esnaf ve zanaatkarlara, meslek ustalarına ve lonca teşkilatındaki kethüdalara, aynı mahkemede görülen diğer davaların taraf ve şahitlerine toplumun her kademesinden halka, nadir de olsa kadınlara kadar oldukça çeşitlilik barındıran bir heyet olduğu görülmektedir. Bu durum kararın toplum nazarında kabullenilmesinde önemli bir role sahiptir. Osmanlı tecrübesi, yargılamanın aleniliğinin kural olarak mecburi tutulması ve hâkimi toplumun her kesiminden kişinin izlemesi ile verilecek kararların toplum vicdanındaki adalet duygusunu pekiştirdiğini ortaya koymaktadır.

The Analysis of The Status and Professions of “Şuhûdü'l Hâl” In The Ottoman Jurisdiction Law

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 16.04.2021

Accepted: 14.06.2021

Published: 16.06.2021

Keywords:

“Şuhûdü'l hâl”,
“Reaya”, “Askerî”,
Ottoman law, Qadı.

“Şuhûdü'l Hâl” assists the judge in the Ottoman judicial organization and has been included in the qadi records for centuries. “Şuhûdü'l Hâl” is not only encountered when the qadi is doing judgment, but also in his duties other than judgment. The institution is playing a role in ensuring the legal validity of the documents and being a means of proof. It contributes to the judge to make an impartial and independent decision, and to the public and supervision of the trial. This study differs relatively in that it deals with the subject from a “history of law” perspective and focuses on the members of “Şuhûdü'l Hâl” in the Ottoman social structure. The study did not focus on a specific century or region, but especially benefited from the data in the classical period qadi records. It is possible to express the results of the research as follows: Status and professions add a special meaning to “Şuhûdü'l Hâl”'s availability while the judicial activity is being carried out. The fact that people from both “askerî” and “reaya” groups take place in “Şuhûdü'l Hâl” makes this committee a mirror of the society. The presence of people such as “müderris” and “müftü” in the committee enabled the practical and theoretical dimensions of the law to be together. The presence of “ilmiye” group who are respected among the people are effective in the gaining legitimacy of the judgments. The position of officials such as the “sadrâzam” and “beylerbeyi” from “ehl-i örf” in the committee, reveals the importance of the institution. When the members of “reaya” are examined, it is seen that there is a diverse committee members; people from status of “zimmi”, tradesmen and crafts, masters of the profession and “kethüda” from organization of lonca, the parties and witnesses of the other cases in the same court, people from all levels of society and rarely women. This situation has an important role in the acceptance of the decision in the eyes of the society. The Ottoman experience reveals that the decisions to be taken with the publicity as a rule and the judge followed by people from all levels from community reinforced the sense of justice in the conscience of the society.

Atıf/Citation: Kılınç, A. Öztürk, Merve N. (2021). Osmanlı Yargılama Hukukunda Şuhûdü'l Hâlin Statü ve Mesleklerinin Tahlili, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(1), s.185-205.

Plagiarism: Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. // This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

“This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). (CC BY-NC 4.0)”

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar varlığını sürdürmesinde ve toplumu meydana getiren farklı unsurları bir arada tutarak toplumsal düzeni sağlayabilmesinde en önemli esas, adalet olmuştur. Adaletin uygulanmasına titizlikle riayet edilen dönemlerde devlet her bakımdan yükselmiş ve gelişmiştir¹. Yargı makamlarında yolsuzluk ve rüşvet olaylarının artmasıyla adalet inancının zayıflaması ise tahrip edici sonuçlar doğurmuş ve devletin çöküşünde etkili olmuştur². Bu nedenle Osmanlı adaleti ve adaletin tesisinde görevli yargı makamları, edinilen tecrübeler açısından günümüz hukukuna yön göstermesi amacıyla araştırılması gereken olgulardır.

Osmanlı yargı teşkilatında çeşitli yargı makamları bulunmakla birlikte ilk akla gelen hukukî müessese kadılar olmaktadır³. Kadılar hukukî veya idari vazifeleri tek başlarına yerine getirmemiş, çeşitli yardımcılarıyla birlikte çalışmıştır⁴. Osmanlı yargı sisteminde kendisine has bir konuma haiz olan şuhûdü'l hâl müessesesi de yargılama sürecinde adaletin tesisi hususunda kadıya yardımcı bir rol üstlenmiştir.

Kadı sicillerinde yer alan ilam ve hüccetlerin tamamına yakın bir kısmında şuhûdü'l hâl olduğu gözlemlenmektedir. Kadıların hukukî uyuşmazlıklara ilişkin kararlarını yahut hukukî işlemlerin mahkemece tasdik ve tescilini içeren sicil kayıtları şuhûdü'l hâl asırlardır var olagelen bir uygulama olduğuna işaret etmektedir. Sicillerde kayda konu olan hüküm, ikrar, beyan veya akit yazıldıktan sonra tarihin belirtildiği, kaydın en sonunda ise şuhûdü'l hâl başlığı altında mahkemede hazır bulunanların isimlerine yer verildiği görülmektedir⁵. Kayıtlardan kimi zaman hükme veya hukukî işleme şahit olanlardan bazılarının isimlerinin zikredilmesiyle yetinildiği, hazır olan diğer kimselerin “ve gayrihüm” tabiriyle ifade edildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı yargı teşkilatında şuhûdü'l hâl konu alan hukuk tarihi çalışmaları sınırlı sayıda da olsa mevcuttur⁶. Müessese farklı disiplinlerin bakış açısıyla da incelenmiştir⁷. Ancak şuhûdü'l

¹ Gür, A. Refik. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, 2. Basım, Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 54; Osmanlı Devleti ise İslam Hukuku ve Örfi Hukuk şeklinde ikili bir yapı kurarak adalete erişmeye çalışmıştır; konuyla ilgili bk. Osmanağaoğlu, Cihan, “Klasik Dönemi Bağlamında Osmanlı Devleti'nin Örfi Hukukuna İlişkin Genel Bir Değerlendirme” *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 2., İstanbul 2007, s. 75 vd.

² Ekinci, E. Buğra. *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, 5. Baskı, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 367. Mumcu, Ahmet. *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet*, 3. Baskı, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 308-309; Cevdet-i Adliye defterinde mevcut olan bir takım belgelerden yola çıkarak, Osmanlı Devleti'nin adalete verdiği öneme ancak rahatsızlığın çok fazla olmasına bağlı olarak da sıkıntıların çok fazla olduğuna ilişkin görüş için bk. Konan, Belkis, “İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XV, S. 4, Ankara 2011, s. 282.

³ Cin, Halil / Akyılmaz, Gül. *Türk Hukuk Tarihi*, 10. Baskı, Sayram Yayınları, Konya, 2018, s. 167. Ortaylı, İlber. *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 10. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, s. 19; Koyuncu, Nuran / Gök, Ümmügülsüm, “Türk Hukuk Tarihinde Ve Karşılaştırmalı Hukukta Hâkimlik Mesleğine Giriş Ve Hâkim Yardımcılığı”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 1, Konya, 2019, s. 71.

⁴ Aydın, M. Akif. *Türk Hukuk Tarihi*, 10. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 83. Gedikli, Fethi. “Kazâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C. 25, 2002, s. 118.

⁵ Akgündüz, Ahmet. *Şer'îye Sicilleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, C. I, s. 22.

⁶ Müesseseye dair güncel araştırmalar için bkz.; Kılınç, Ahmet / Kayar, Betül. “Osmanlı Yargılama Hukukunda ‘Şuhûdü'l Hâl’in Fonksiyonunu Yeniden Değerlendirme Gerekliliği”, *Adalet Dergisi*, S. 62-63, 2019, s. 33-48. Yurtseven, Yılmaz / Kayar, Gürcan. “Osmanlı Muhakeme Hukuku'nda Şuhûdü'l Hâl”, *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. VIII, S. 1, 2018, s. 57-77. Öztürk, Merve Nur. “Osmanlı Yargılama Hukukunda Şuhûdü'l Hâl” Yüksek Lisans tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

⁷ Konuya dair kapsamlı bir çalışma şu şekildedir; Aslan, Nasi. *İslam Yargılama Hukukunda “Şuhûdü'l-Hâl” Jüri Osmanlı Devri Uygulaması*, 2. Baskı, Karahan Kitabevi, Adana, 2018. Müesseseyi tarihçi perspektifiyle değerlendiren makaleler de bulunmaktadır; Taş, Hülya. “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki ‘Şuhûdü'l Hâl’ Nasıl Değerlendirilebilir?”,

hâl müessesesini meydana getiren üyelere odaklanan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Araştırmamızda ise şuhûdü'l hâlin kimlerden oluştuğu, üyelerinin belirli vasıfları haiz olup olmadığı, üye sayılarının, statü ve mesleklerinin değişkenlik gösterip göstermediği, Osmanlı toplumsal sınıfı içerisinde üyelerin ne şekilde konumlandırıldığı gibi sorulara cevaplar aranacaktır. Böylece üyelerin statü ve meslekleri tahlil edilerek, şuhûdü'l hâlin işlevinde ne gibi etkileri olduğu değerlendirilecektir. Klasik dönem esas alınarak çeşitli tarih ve kazalara ait sicil örnekleri doğrultusunda müessesenin yargılama hukukuna katkısı üzerinde durulacaktır.

I. Şuhûdü'l Hâlin Tanımı ve Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Yeri

Osmanlı Devleti'nde hukukî ihtilafların çözümüyle görevli birçok mercii bulunmaktadır. Divan-ı Hümayûn başta olmak üzere İkinci divanı, Cuma ve Çarşamba divanları, Kazasker ve Defterdar divanları, Paşa divanları, cemaat ve konsolosluk mahkemeleri davaların görüldüğü müesseselerdendir⁸. Aynı zamanda uyuşmazlıkların çözümü için bir yargı merciiine gerek kalmaksızın tarafların kendi iradeleri ile anlaşmalarına imkân veren muslihûna da başvurulabildiği görülmektedir⁹. Tanzimat dönemine kadar yargı teşkilatının mutlak mahkemelerini ise her kazâ çevresinde bulunan ve kadıların hüküm verdiği şer'iyeye mahkemeleri oluşturmaktadır. Kadılar görev aldıkları kazâlarda yargılama vazifelerinin yanında akitlerin tescili, tereke kaydı, vasiyet tanzimi, tapu sicilinin muhafazası gibi günümüzde noterlerin yaptıkları hizmetleri de yürütmüştür¹⁰. Merkezden gelen emirlerin ilanı, vakıf ve okulların denetimi, mukataa ve iltizam düzeninin sağlanması gibi idari görevler ile çarşı ve pazarların denetimi, beldenin genel düzeninin sağlanması gibi beledi faaliyetler de kadılar tarafından yerine getirilmiştir¹¹.

Klasik dönem boyunca kural olarak bir dava hakkında ilk ve son kez hüküm verilen şer'iyeye mahkemelerinde yargılama ile ilgili görev ve sorumluluk kadılara aittir¹². Hükümdarın yargı yetkisini vekaleten kullanan kadılara yardımcı olan görevliler bulunmaktadır¹³. Naipler, kadının bulunmadığı zamanlarda önem arz eden işlere bakarak, keşif ve soruşturma yapmakta, adli işler dışındaki vazifelerde de kadının işlerini yürütmesine yardım etmektedir¹⁴. Katipler yargılama esnasında tarafların iddia ve savunmalarını, şahitlerin beyanlarını belirli usullerle kayda geçirmekte, bunun yanı sıra çekişmesiz yargı kapsamında hüccetler düzenleyerek, belgelendirme ve tescil işlemlerini yürütmektedir¹⁵. Müftüler, tarafların yahut kadının başvurusu üzerine

Bilig, S. 44, 2008, s. 25-44. Erünsal, İsmail. "Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü'l- 'udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 53, 2018, s. 1-49.

⁸ Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 33, 137-140, 236, 329, 415. Ekinci, E. Buğra. *Osmanlı Mahkemeleri Tanzimat ve Sonrası*, 2. Baskı, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 390-395.

⁹ Kılınç, Ahmet. "Osmanlı Devleti'nde Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi Olarak Muslihûn: Osmanlı Arabuluculuğu", *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ed. Fethi Gedikli, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, C. 2, 2016, s. 23.

¹⁰ Ortaylı, s. 43. Ülker, İbrahim. *Osmanlıda Noterlik İşlemleri*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018, s. 148 vd.

¹¹ Halaçoğlu, Yusuf. *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 109. Anbarlı Bozatay, Şeniz / Demir, Konur Alp. "Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 10, 2014, s. 78.

¹² Kesin hükme bağlanmış kararlar Divan-ı Hümayûn tarafından bozulabilirdi. Mumcu, Ahmet. "Divan-ı Hümayûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 9, 1994, s. 431

¹³ Ekinci, s. 367.

¹⁴ Naiplerin görevlerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz.; Kayar, Betül. "Osmanlı Yargı Teşkilatında Naib", *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 2020, S. 1, s. 203-213.

¹⁵ Örsten Esirgen, Seda. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Noterliğin Gelişimi", *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi*, Ed.: Fethi Gedikli, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, C. I, 2016, s. 52.

verdikleri fetvalar aracılığıyla yargılama sürecine katılarak ilmi manada katkıda bulunmaktadır¹⁶. Uzmanlık ve teknik bilgi gerektiren konularda ise kadılar bilirkişilerin yardımına başvurabilmektedir¹⁷. Bu bağlamda makalenin konusu şuhûdü'l hâl de kadıya yardımcı olan kimseler arasında yer almaktadır.

Kadıların yürüttükleri faaliyetler kadı sicillerinde kayıt altına alınmış, sicillerde yer alan belgeler düzenlenirken sakk mecmualarında ortaya konulan yazma usulü takip edilerek hata ve eksikliklerin önlenmesine çalışılmıştır¹⁸. Kadı sicillerindeki ilam ve hüccetlerin neredeyse tamamında şuhûdü'l hâlin olduğu görülmektedir. Örfî hukuk-şer'i hukuk yahut özel hukuk-kamu hukuku ayrımı olmaksızın tüm uyuşmazlıklara ilişkin kayıtlarda şuhûdü'l hâl mevcuttur. Yargılama faaliyetinin yürütüldüğü haller dışında nikâh akdi, miras taksimi, vakıf senedi, satış ve benzeri sözleşmeler yazıya aktarılırken de şuhûdü'l hâl yer verildiğini gösteren örnekler bulunmaktadır¹⁹. Zira şuhûdü'l hâl mahkemede hazır bulunması sebebiyle yazıya aktarılan ve sicile kaydedilen durum ile yazılı belgenin muhtevasının aynı olduğuna şahitlik etmektedir²⁰. Böylelikle belgenin hukukî geçerliliğini sağlamakta ve kesin delil niteliği kazandırmaktadır²¹. Aynı zamanda defterdeki kayıtların zarar görmesi veya tahrif edilmesi ihtimalinde ispat vasıtası olması söz konusudur²². Bu nedenle yargılama faaliyetinin yürütülmediği hallerde dahi şuhûdü'l hâl in yargılamaya ilişkin rol üstlendiği anlaşılmaktadır²³.

Şuhûdü'l hâl tabiri şahit kelimesinin çoğulu olan şuhûd isminden ve şimdiki zamanın suretini, keyfiyetini, durumunu ifade eden hâl kelimesinden meydana gelmekte olan bir

¹⁶ Aydın, s. 96. Gedikli, Fethi. "Osmanlı Mahkemesinde Fetva Kullanımı ve Fetva-Kaza İlişkisi", *Osmanlı Hukukunda Fetva*, Ed.: Süleyman Kaya, Yunus Uğur, Mustafa Demiray, Klasik Yayınları, 2018, s. 213. Örsten, Seda. "Osmanlı Hukuku Fetvâ" Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 68-69.

¹⁷ Bilirkişilerin kadılarına yardımcı olduğu dava türlerine ilişkin örnekler için bkz.; Kılınç, Ahmet. *Osmanlı Yargılama Hukukunda Bilirkişilik*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019.

¹⁸ Sakk mecmualarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz.; Kaya, Süleyman. "Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 5, 2005, s. 379-416.

¹⁹ Örneğin; 17. Yüzyıla ait Mahmud b. Ahmed'in Siyavuş b. Abdullah'tan olan iki bin akçe alacağı hakkında tarafların sulh olduklarına ilişkin sicil kaydı bir uyuşmazlık ihtiva etmemekte, yargılama faaliyeti yürütülmeyip taraflar arasındaki hal tespit edilerek sicil defterine tescili yapılmaktadır. Kaydın alt kısmında ise "Şuhûdü'l-hâl: Seyyid Mehmed Çelebi b. Ahmed, Seyyid Hasan Çelebi b. Seyyid Osman, Ali Beşe b. Mehmed ve gayruhum." ifadesi yer almaktadır. Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Sabri Atay- Nedim Pakırdağ, Arapça Çev.: Mehmet Akman, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 49, 2019, s. 53, Hüküm no: 2.

²⁰ "Yalnız hatt ve hâtem ile amel olunmaz." Mecelle'nin 1736. maddesi hükmüne göre adil şahitler ile muhtevası doğrulanmayan yazıya itibar edilmez. Çünkü yazının bozulma yahut değiştirilme ihtimali mevcuttur. Bu kuralın bir istisnasını güvenilirliğinden emin olunan mahkeme sicilleri oluşturmaktadır. Ancak sicildeki kayıt hakkında da şüphe mevcut ise kadı hükmederken hazır bulunan şahitlerin tanıklıklarına başvurulması gerektiği belirtilmektedir. Hocaeminefendizâde Ali Haydar Efendi. *Dürrü'l-Hükkâm şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, C. IV, 2020, s. 3128-3132.

²¹ Atar, Fahrettin. *İslâm Adliye Teşkilâtı*, 3. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 213-214. Aslan, Nasî. *İslâm Yargılama Hukukunda "Şuhûdü'l-Hal"*, 2. Baskı, Karahan Kitabevi, Adana, 2018, s. 18.

²² Akgündüz, s. 19, 51.

²³ Şuhûdü'l hâl mahkemede görülen uyuşmazlıkların yanı sıra terekenin tespiti, paylaşılması, çocukluktan çıkıp rüş yaşına gelenlerin mallarını vasilerinden teslim alması gibi günümüzde çekişmesiz yargı olarak nitelendirilen işlerde ve vakıfların kuruluş senetlerinin kaydedilmesi, vekaletnamelerin düzenlenmesi, akitlerin tescili gibi kadının yerine getirdiği noterlik faaliyetlerinde de hazır bulunmaktadır. Bu durumlardan ilkinde şuhûdü'l hâl kadının yürüttüğü bir hukukî sürece, ikincisinde ise kayıt altına alınan hal ile düzenlenen belgelerin muhtevasının örtüştüğüne şahitlik etmektedir. Böylelikle sürecin ve aşamaların aleniyetini ve gözetimini sağlamakta, yargılama esnasında üstlendiği fonksiyonların benzerini ifa etmektedir. Kanaatimizce şuhûdü'l hâl in, günümüzde çekişmesiz yargı olarak nitelendirilen bu gibi kayıtlardaki rolü ve fonksiyonu münferit bir çalışma ile ortaya konmalıdır.

taamlamadır²⁴. Sözlük anlamı hâlin şahitleri demek olup hâle tanıklık eden ve söz konusu hâlin bilgisine sahip, bu bilgiyi nakleden kişiler kastedilmektedir²⁵. Hukuk tarihi anlamında ise şuhûdü'l hâl kavramı mahkemede yargılamaya müşahit sıfatıyla katılan ve kadıların adil karar vermesinde varlıklarıyla dolaylı olarak etkili olan kadı yardımcısını karşılamaktadır²⁶. Literatürde şuhûdü'l hâli kadının adil davranmasında etkili, kadıya gelebilecek müdahalelerin kamuoyu tarafından bilinmesi ve önlenmesinde önemli rol oynayan, böylelikle mahkemelerde adil kararlar verilmesini, yargının denetimini ve bağımsızlığının gözetimini sağlayan bir müessese olarak tanımlayan çalışmalar da mevcuttur²⁷. Bir diğer tanımda ise şuhûdü'l hâlin yargılamanın aleniyet ve dürüstlük içinde yürütüldüğünün ispatı amacıyla mahkemede hazır bulundurulmuş kişiler olduğu ifade edilmektedir²⁸. Görüldüğü üzere tanımlar, şuhûdü'l hâlin yargılamanın aleniyeti ve denetlenmesinde etkili olduğuna, tarafsızlığın ve bağımsızlığın temini ve tespitinde rol oynadığına işaret etmektedir. Öğretide şuhûdü'l hâlin, gözlemci sıfatıyla yerine getirdiği bu fonksiyonların yanı sıra, keşif ve bilirkişiye başvurulmuş uyuşmazlıklarda yargılama faaliyetine doğrudan katkısının bulunduğunu belirten bir görüş de mevcuttur²⁹. En az iki kişiden meydana gelen şuhûdü'l hâl içerisinde meslekleri, görevleri, milletleri, statüleri bakımından çok çeşitli kimseler görev alabilmektedir.

II. Osmanlı Toplumsal Yapısında Şuhûdü'l Hâl Üyelerinin Statü ve Meslekleri

Şer'iyye sicilleri incelendiğinde aynı defterde yer alan farklı kayıtlarda şuhûdü'l hâldeki üyelerin aynı kalabildiği veya değişebildiği gözlemlenmektedir. Sicillerde birbirini izleyen kayıtlarda şuhûdü'l hâlde aynı kimselerin bulunması halinde isimlerin birkaç kez açıkça yazılmasından sonraki kayıtlarda “eş-şâhidûn, şâhidu's-sâbık, es-sâbık, fi'l-a'lâ” gibi ifadelerle not düşülmesinin yeterli bulunduğu görülmüştür. Diğer yandan üyelerin aynı mahkemede art arda görülen davalarda dahi farklılık arz ettiği kayıtlar da bulunmaktadır³⁰. Üyeler arasında sık

²⁴ Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugât*, 29. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara, 2013, s. 1172, 363

²⁵ Aslan, s. 1.

²⁶ Aydın, s. 84. Cin / Akyılmaz, s. 173-174. Yurtseven / Kayar, s. 66. Ünal Özkorkut, Nevin. “Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı'da ve Günümüz Türkiye'sinde Yargıya Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 57, S. 1, 2008, s. 234. Öztürk, s. 102.

²⁷ Fendoğlu, H. Tahsin. *İslâm ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996, s. 264.

²⁸ Avcı, Mustafa. *Türk Hukuk Tarihi*, 6. Bası, Atlas Akademi, Konya, 2017, s. 137.

²⁹ Kılınc / Kayar, s. 44-45. Bir diğer görüş ise şuhûdü'l hâlin yargılama faaliyetine yalnızca iki durumda doğrudan katkıda bulunabileceğini ifade etmektedir. Keşifte bilgisine başvurulmuş bilirkişilerin isimlerinin, hâle de şahitlik etmekte olmaları nedeniyle şuhûdü'l hâl arasında zikredilmesi durumunda şuhûdü'l hâlin yargılama faaliyetine doğrudan katkısı söz konusudur. Şuhûdü'l hâl arasında hazır bulunan uzman bir kişinin somut olayda bilirkişi olarak atanması durumunda da şuhûdü'l hâlin yargılama faaliyetine doğrudan katkı sağladığını söylemek mümkündür. Somut olay için bilirkişi atanmasının yapıldığı ancak bu kimselerin isimlerinin sicil kaydının metin kısmında zikredildiği ve kaydın altındaki şuhûdü'l hâl arasında sayılmadığı hallerde ise şuhûdü'l hâlin doğrudan katkısından söz edilemeyecektir; örneğin Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1178-1184/ M. 1764-1771), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Akif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Abdülkadir Altın- Nedim Pakırdağ, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 75, 2019, s. 36, Hüküm no: 7. Ayrıca üyeler arasında bulunan uzman kişilerin hâle şahitlik ettikleri her seferinde bilirkişi olarak görevlendirilmeleri de mümkün görülmemektedir. Öztürk, s. 72-73.

³⁰ Örneğin; 1795 senesine ait Kastamonu şer'iyye sicilinde 5 Cemaziyevvel 1211 tarihinde kaydedilmiş iki hüccetten dükkan satışına ilişkin olanın şuhûdü'l hâli “Kuloğlu el-Hâc Mustafa, İmamoğlu el-Hâc Ali, Mush Beşeoğlu Ahmed Beşe, Ormancızâde el-Hâc Osman Ağa, İmam Ahmed Efendi, Semerci Molla Ali, Boyacıoğlu Dürzi Molla Hüseyin, Molla Velizâde el-Hâc Mehmed ve gayruhum” iken, arazi satışına ilişkin şuhûdü'l hâlin üyeleri “el-Hâc Mustafa, Hâtiboğlu Abbas, Molla Hüseyin, Kâyancızâde Salih Efendi, Amasyalizâde Molla Abdüllâtîf, Pehlivan Mehmed Beşe, Kuzu Ahmed Beşe, Yemeni Abdurrahman Beşe, Muhzır Molla Halil” şeklindedir. Aral, Neslihan. “69/2 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicili (H.1210-1211/ M.1795-1796) Transkripsiyon ve Değerlendirme” Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 30-31.

karşılaşılan statü ve meslek gruplarının Osmanlı toplumsal yapısındaki konumları göz önünde bulundurularak ele alınması konunun hukukî cihetini ortaya koyacaktır.

Osmanlı toplumsal yapısı genel itibariyle askerî ve reaya olmak üzere iki grup altında ele alınmaktadır³¹. Askerî sınıf bütün kamu hizmetlerini kapsamak üzere herhangi bir devlet hizmetini yerine getirenleri ve vergi konusunda diğer vatandaşlara göre ayrıcalıklı olanları içermektedir³². Askerî sınıf dışında kalan ve vergi verenler ise reayayı oluşturmaktadır³³. Her iki grup hukukî statü itibariyle birtakım farklı uygulamalara tâbidir. Bu nedenle şuhûdü'l hâl üyelerinin statü ve mesleklerini bu temel ayrımı esas alarak incelemekte yarar vardır.

A. Askerî (Yönetici) Kategoride Olan Şuhûdü'l Hâl Üyeleri

Askerî sınıf, ilmiye ve fiili olarak yönetim görevini yerine getiren ehl-i örf olmak üzere iki bölümde incelenebilir³⁴.

1. İlmiye Sınıfına Mensup Kimseler

İlmiye, medrese tahsilinden sonra icazetle mezun olan ve eğitim, hukuk, fetva, dini hizmetler ve merkezi bürokrasi alanlarında görev alan kimselerin oluşturduğu sınıftır³⁵. Şeyhülislam, nakîbüleşraf, kazasker, kadı, müderris ve müftü ilmiye sınıfına mensuptu. Medresede aynı eğitimi almış kişilerin kadı gibi uygulayıcı, müderris gibi öğretim elemanı veya müftü gibi teorisyen olabilmesi mümkündür³⁶. Bu noktada ilmiye sınıfına mensup çeşitli mesleklerden kimselerin şuhûdü'l hâl üye olup olmadığının sorgulanması gerekmektedir.

a. Yargı Personeli

Şuhûdü'l hâl arasında yargı teşkilatına mensup çeşitli kimselerin hazır bulunduğu görülmektedir. Yargı teşkilatı içerisinde esas olarak hüküm vermekle görevli olan kazasker ve kadıların yargılama faaliyeti yürütmedikleri davaların şuhûdü'l hâlinde bulduklarını gösteren kayıtlar mevcuttur. Örneğin; 1740 senesine ait İstanbul şer'iyeye sicilindeki miras hissesinin vasiden teslim alınmasına ilişkin hüccette şuhûdü'l hâl "*Fahrü'l-mevâli 'l-izâm Kadriyâde Mustafa Efendi kâdı-i Kudüs sâbıkâ, fahrü'l-kuzât Çalkandızâde Mustafa Efendi, fahrü'l-kuzât Ali Efendi b. Hüseyin, Mehmed Efendi imâm-ı câmi '-i Bali Paşa, Molla Mehmed Kırımî, Mehmed Emin b. el-Hâc Ali, el-Hâc Mustafa Odabaşı b. Hüseyin, el-Hâc Mustafa Odabaşı b. Hasan, Ahmed b. Receb, Abdullah b. Hasan, el-Hâc Salih b. Hüseyin, el-Hâc İsmail b. Hasan*" şeklindedir. Üyeler arasında biri Kudüs'ün eski kadısı olmak üzere üç kadının hazır bulunduğu anlaşılmaktadır³⁷.

Yargı makamına yardımcı olan naip, katip, kassam, muhızır gibi görevlilerin isimleri de şuhûdü'l hâl kaydedilmektedir. Eyüp mahkemesine ait bir kayıтта şuhûdü'l hâl "*Mustafa Beşe b.*

³¹ Kunt, Metin / Froqhi, Suraiya / Yurdaydın, Hüseyin G. / Ödekan, Ayla. *Türkiye Tarihi*, Yayın Yön.: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, C. 2, 2002, s. 130-133. Kazıcı, Ziya. *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, Bilge Yayınları, İstanbul, 2004, s. 21.

³² Üçok, Coşkun / Mumcu, Ahmet / Bozkurt, Gülnihal. *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Yayınları, Ankara, 2011, s. 209. Ünal, Mehmet Ali. "Tanzimat'tan Önce Osmanlı Devleti'nde Memur Yargılaması", *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ed. Fethi Gedikli, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 277-278.

³³ Halaçoğlu, s. 92.

³⁴ Üçok / Mumcu / Bozkurt, s. 210.

³⁵ İpşirli, Mehmet. "İlmiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 22, 2000, s. 141.

³⁶ Uzunçarşılı, s. 89-90.

³⁷ Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Sabri Atay- Salih Kahrıman, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 69, 2019, s. 252, Hüküm no: 235.

Mehmed el-Muhtesib, Ali Beşe b. Mustafa el-Muhzır, Hüseyin Çelebi b. Ali el-Muhzır, Mustafa b. Veli el-Muhzır, Mustafa b. İbrahim el-Muhzır, el-Hâc Ahmed Beşe b. İsrâfil Çukadâr, Bayram Sofu el-Muhzır, Süleyman b. Turgud ve gayruhüm” şeklinde olup hazır bulunanlar arasında muhızlıların da kaydedildiği görülmektedir.

Şuhûdü'l hâlde yargı mensuplarının mevcudiyeti, şuhûdü'l hâl üyelerinin isimlerinin kaydedilmesindeki sıralama için de önemli bir etken olmaktadır. Şuhûdü'l hâlde her kesimden kişilerin bulunabilmesinin yanında kayıtlar incelendiğinde üyelerin isimlerinin yazımında mutlak surette olmasa da bir sıra gözetildiği anlaşılmaktadır. Üyeler arasında yargı mensupları var ise bu kişilerin isimlerinin ilmiye sınıfından müderris ve müftülerde olduğu gibi diğer üyelerin isimlerinden daha önce yazıldığı görülmektedir. Örneğin; 1769 senesine ait bir kayıta şuhûdü'l hâl “*Fahrü'l-müdrresini 'l-kirâm Yayıbaşızâde İsmail Efendi, Mevâli-i kirâmdan sâbıkâ Lefkoşa Kâdısı Mehmed Efendi, Kapıçukadârı Hamza, Mefharu'l-kuzâtü'l-kirâm Abacızâde Ahmed Efendi, Büyük Hüseyin tâbi '-i İsmail, Küçük Hüseyin tâbi '-i mûmâ-ileyh*” olarak kaydedilmiştir³⁸. Üyelerin isimleri yazılırken ilk sıralarda müderris ve kadıların yer verilmiştir.

Şuhûdü'l hâl arasında, hüküm vererek hukuku uygulamakla ve hüküm verene yardım etmekle görevli kimselerin yer alması müesseseye atfedilen öneme işaret etmektedir. Bu şekilde kadılar somut olayda hüküm verirken, verilen hükmü değerlendirebilecek hukuk bilgisine sahip diğer kadıların ve sürecin işleyişine ilişkin tecrübesi olan kimselerin huzurunda yargılama yürütmektedir. Bu durum ise olayı çözmekle yükümlü olan kadıyı otokontrol ve daha dikkatli davranmaya itmektedir. Öte yandan bu grupta yer alan kişilerin varlığı o kadar önemsenmiştir ki kural olarak isimleri diğer üyelerin isimlerinden önce yazılmıştır.

b. Teorisyen ve Öğretim Elemanları

İlmiye sınıfının önemli sülhelerinden olan, kendilerine sorulan ilmî hususlarda fetva vermekle vazifeli müftüler ve ilmin eğitim öğretim kısmı ile ilgilenen müderrisler de şuhûdü'l hâl arasında yer alabilmektedir. 1813 senesine ait Kütahya sicilindeki bir dava kaydında şuhûdü'l hâl “*Müdrresin-i kirâmdan es-seyyid Ahmed Arif Efendi, Kâtib Ahmed Edib Efendi, Kara Mollâzâde Hasan mahalle-i Şehre Küsti, Fatma binti Osman mahalle-i Şehre Küsti, Es-seyyid münci Mollâ İbrâhim, Es-seyyid Mollâ Halil Hâcî Ali Efendi*” olarak yazılmıştır³⁹. Üyeler arasında müderris ve mollaların bulunduğu görülmektedir. Üsküdar mahkemesi sicilinde ise “*Ferhad Ağa b. Abdullah Yayabaşı, Ahmed Efendi el-müftü, Mehmed Çelebi el-müstaid, Karagöz Beşe [b.] Ömer, Sipâhi*

³⁸ İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil (H. 1183-1185 / M. 1769-1770), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Yılmaz Karaca- Mustafa Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 77, 2019, s. 47, Hüküm no: 3. Şuhûdü'l hâldeki kadıların isimlerinin en başta kaydedildiğine ilişkin örnekleri çoğaltmak mümkündür; Çöpoğlu, Binnaz. “H. 1099 (M. 1687-1688) 836 No'lu Bolu Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi” Yüksek Lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 64, 104, 218, 279. İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil (H. 1183-1185 / M. 1769-1770), C. 77, 2019, s. 188, Hüküm no: 149.

³⁹ Kahveci Yüngül, Seda. “9 No'lu Kütahya Şer'iyeye Sicili (1812-1813m./1227-1229h.) Transkript ve Değerlendirme” Yüksek Lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 275-276. Bu husustaki örnekleri çoğaltmak mümkündür: Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653), C. 49, 2019, s. 257, Hüküm no: 361; Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Nedim Pakırdağ- Yılmaz Karaca, Arapça Çev.: Mehmet Akman, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 48, 2019, s. 262, Hüküm no: 342.

Hüseyin Bey ve gayruhüm"dan meydana gelen şuhûdü'l hâlde müftünün de hazır bulunduğu anlaşılmaktadır⁴⁰.

Teorisyen ve öğretim elemanları, şuhûdü'l hâl olarak kaydedilirken yargı mensupları ve ehl-i örfün varlığına bağlı olarak konumlandırılmışlardır. Bu bağlamda ilk sırada öğretim elemanları, sonrasında yargı personeli, ardından hazır bulunuyor ise teorisyenler kaydedilmiş, ehl-i şerden kimseler kural olarak ehl-i örften önce yazılmıştır. Örneğin; 17.yüzyıla ait bir kayıta şuhûdü'l hâl "*Fahrü'l-müderresîn Mustafa Efendi, Ahmed Efendi el-müderresî Âhizâde, Hüseyin Efendi el-Burûsî, Keşfî Mustafa Efendi el-kâtib, Ahmed Çelebi b. Mahmud kethudâ-yı muhzırın.*" şeklindedir⁴¹. Üyeler arasında bulunan öğretim elemanlarının en başta kaydedildiği, ehl-i örften olan muhzırlar kethüdasının ise kaydın sonunda yer aldığı görülmektedir. Yargılama sürecine ilmiye sınıfından yalnız hukuku uygulamakla görevli kadı, muhzır, naib gibi yargı personelinin değil hukuk ilminin teorisyeni ve eğiticisi olan müftü ve müderresilerin de dahil olduğu şer'iyye sicillerinde açıkça gözlemlenmektedir. Böylece hukukun uygulama ve teorisinin bir arada bulunmasında şuhûdü'l hâl müessesesi etkili olmuştur. Günümüzde hala hukukun teorik ve pratiğindeki ayrılıktan doğan problemler olduğu düşünüldüğü takdirde, Osmanlı döneminde şuhûdü'l hâlin, hukuku uygulayan kadının yürüttüğü yargılama sürecine hukukun teorik kanadını oluşturan müftü ve müderresileri de dâhil eden bir hukuk süjesi olması önem kazanmaktadır.

c. Seyyitler Şerifler

Seyyit ve şerifler sahip oldukları birtakım ayrıcalıklardan ötürü reayadan ayrılmaktadır⁴². Seyyit ve şerifler, Peygamber efendimizin soyundan gelen ve Hz. Peygamber'e duyulan hürmetin tezahürü olarak kendilerine saygı gösterilen kişilerdir⁴³. Bu kişiler, askerî kategori dahilinde olmakla birlikte fiilen yönetim görevini yerine getirenlerden ve ordu mensuplarından olmadıkları için konu ilmiye başlığı altında değerlendirilmelidir.

Şuhûdü'l hâl üyeleri arasında sadece seyiyit ve şerif olanlara rastlanıldığı gibi bunun yanı sıra müftülük, müderreslik gibi başka vazifeleri olanlarla da karşılaşılmaktadır. Örneğin; 1820 senesine ait Antep şer'iyye sicilindeki satış işlemine ilişkin kayıta şuhûdü'l hâl "*Hala me'zunu'l-iftâ faziletlu es-Seyyid Muhammed Arif Efendi, Sâbık me'zunu'l-bi'l-iftâ faziletlu El -Hac Selim Efendi, Ka'imakam Nakibü'l-Eşraf Es-Seyyid El -Hac Muhammed Emin Efendi, Halep müfti Çelebizâde Es-Seyyid Abdurrahman Efendi, Es-Seyyid Muhammed Çelebi Hamidzâde, Müderresin-i kirâmdan faziletlü Es-Seyyid El -Hac Mustafa Efendi, Güllizâde Osman Sa'ib Efendi, Hebâmlzade El -Hac Ali Efendi, Hala Dizdar-ı kal'a Muhammed Emin Ağa, Cin Alizâde Halil*

⁴⁰ Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000 / M. 1590-1591), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Haz.: Rifat Günalan, Arapça Çev.: Mehmet Canatar- Mehmet Akman, İSAM Yayınları, C. 10, 2010, s. 126, Hüküm no: 77. Bu noktada örnekleri çoğaltmak mümkündür: Kılıç, Mehmet Ali. "41/1 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1048 / M. 1638-1639) Transkripsiyon ve Değerlendirme" Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 150.

⁴¹ İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Yılmaz Karaca, Abdullah Sivridağ, Hüseyin Kılıç, Ali Coşkun, Numan Yekeler, Mustafa Yılmaz, Arapça Çev.: Mehmet Akman, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 51, 2019, s. 148, Hüküm no: 81.

⁴² Osmanlı Devleti ehl-i beyte maddi ve manevi ikram ve tazimlerde bulunmuştur. Sarıcık, Murat / Katgı, İsmail. "*Osmanlı Devleti'nde Nakibü'l- Eşrâflık Müessesesi*", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 21, S. 1, 2012, s. 177-178.

⁴³ Öz, Mustafa. "Ehl-i Beyt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 10, 1994, s. 500.

Ağa ve gayrihum” olarak kaydedilmiştir⁴⁴. Üyeler arasında aynı zamanda müftü, müderris, nakibüleşraf olan seyyitlerin olduğu dikkat çekmektedir. Aynı sicil kaydında sadece seyyit olanların da şuhûdü'l hâl üyesi olabildikleri görülmektedir.

Seyyit ve şerifler şuhûdü'l hâl arasında bulduklarında genel olarak ehl-i şer ve ehl-i örfün ileri gelen mensuplarının ardından kaydedilmiştir. Örneğin; bir vakıf mülkünün yenilenmesi ve masrafların keşfine ilişkin kayıta şuhûdü'l hâl “*Umdetü'l-meşâyih zevi'l-ihirâm eş-Şeyh Ali Efendi b. Mehmed el-Kudüsî, fahrü'l-eimme-i zahrü'l-ecille Mevlânâ Abdi Efendi [b.] Ali, , fahrü'l-eimme Mevlânâ Muslihiddin Efendi b. Hamza, Mevlânâ Mehmed Efendi b. Kamil, fahrü'l-eimme-i Mevlânâ Ali Efendi b. Musa, zahrü'l-sâlihîn Kemal Dede b. Abdulkadir el-imâm, zahrü'l-meşâyih es-Seyyid Ali Çelebi b. es-Seyyid Mehmed, zahrü'l-meşâyih es-Seyyid Fethi Çelebi b. Mirza, Davud Halife b. Alâeddin, el-Hâc Hüseyin b. Abdullah el-müezzin, umdetü'l-emâsil Mehmed Rıza Çavuş b. Abdülmennân, zahrü'l-akrân Salih Ağa b. Abdülmennân, zahrü'l-a'yân Ali Ağa b. Mustafa, Mustafa Çelebi b. Mehmed, ... ve gayruhüm.*” şeklindedir⁴⁵. Üyeler arasındaki seyyitlerin isimleri ilmiye sınıfında önde gelen öğretim elemanlarından sonra, diğer üyelerden önce kaydedilmiştir.

Manevi açıdan saygınlığı olan seyyit ve şeriflerin de şuhûdü'l hâlde görev alabiliyor olması, müessesenin toplum ve yargı makamı nazarındaki itibarını pekiştirmektedir. Böylelikle bir yandan verilen hükümlerde yanlışa düşülmemesi hususunda yargı makamları dikkate sevk edilmekte ve diğer yandan mahkeme kararlarına toplum nezdinde meşruiyet kazandırılmaktadır.

2. Ehl-i Örf

Osmanlı Devleti'nde ehl-i şer olarak da ifade edilen ilmiye sınıfına mensup olmayıp bunların dışında kalan merkez teşkilatındaki divan üyeleri, vezirler, beylerbeyi, sancakbeyi, sipahi ve tımarlılar, yardımcılar, kethüdalar, subaşı, asesbaşı ehl-i örf sayılmaktadır⁴⁶.

Şuhûdü'l hâl arasında ehl-i örf mensup üyelerin bulduklarını gösteren kayıtlar da mevcuttur. Örneğin; Ayas Paşa'nın mülklerinin vakfiyesine ilişkin kayıta şuhûdü'l hâlde Sadrazam İbrahim Paşa, Mustafa Paşa, Defterdar İskender ve Defterdar Ahmed olmak üzere ehli örfün önde gelenlerinin hazır bulunduğu anlaşılmaktadır⁴⁷. Bir diğer örnek ise 1667 senesine ait olup; suçun ikrarına ilişkin kayıta yer verilen şuhûdü'l hâl “*Umdetü'l-emâsil ve'l-a'yân Ebu Ahmedzâde Mehmed Efendi, umdetü'l-eimme'l-kirâm Halil Efendi b. Ahmed, umdetü'l-eimmeti'l-kirâm Ali Efendi b. Hacı Mustafa, Osman Usta b. Hasan, Hacı Mustafa b. Süleyman, Üsküdar*

⁴⁴ Geçkil, Aynur. “141 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili, Metin Değerlendirme (H. 1234-1236/ M. 1818-1821)” Yüksek Lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.108-109. Örnekleri çoğaltmak mümkündür: İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Yılmaz Karaca, Abdullah Sivridağ, Hüseyin Kılıç, Ali Coşkun, Numan Yekeler, Mustafa Yılmaz, Arapça Çev.: Mehmet Akman, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 51, 2019, s. 138, Hüküm no: 63. Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil (H. 1033-1034 / M. 1623-1624), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Hüseyin Kılıç, Abdulkadir Altın, Numan Yekeler, Salih Kahrıman, Nedim Pakırdağ, Arapça Çev.: Mehmet Akman, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 46, 2019, s. 343, Hüküm no: 364.

⁴⁵ Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil (H. 1033-1034 / M. 1623-1624), C. 46, 2019, s. 343, Hüküm no: 364.

⁴⁶ İpşirli, Mehmet. “Ehl-i Örf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 10, 1994, s. 519.

⁴⁷ Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Rasim Erol, Abdullah Sivridağ, Ali Coşkun, Nedim Pakırdağ, Arapça Çev.: Mehmet Akman, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 45, 2019, s. 583, Hüküm no: 527.

subaşı Ahmed Ağa b. Halil, Kasımpaşa subaşı Şaban b. Mustafa, Üsküdar'da Pazarimâmı mahallesi müezzini Mehmed Halîfe b. ( ), Murad Hoca b. Süleyman, el-Hâc Hasan Haseki, Ahmed Haseki, Halil b. Osman el-Mu'temed Haseki, Mustafa b. Mehmed Haseki, Ahmed b. Ali Ayazmalı Haseki, Hasan b. Mehmed, Bâli b. Hüseyin, Süleyman [b.] Hasan Haseki." şeklinde kaydedilmiştir. Üyelerin arasında asayişli sağlamakla görevli Üsküdar ve Kasımpaşa subaşlarının da bulunduğu görülmektedir⁴⁸.

Benzer şekilde şehirde, çarşı ve pazarlarda düzenin sağlanmasından sorumlu olan muhtesiplerin de zaman zaman şuhûdü'l hâl arasında yer aldığı sicillerden anlaşılmaktadır. Örneğin; 1663 senesine ait bir sicil kaydında şuhûdü'l hâl "*Hasan Çavuş el-Mübâşir, Hüseyin Efendi el-Brusî el-Kâtib, Keşfi Mustafa Efendi el-Kâtib, Ali Çelebi b. Mustafa müezzin-i mahalle-i Arpa Emîni, Mustafa Beşe b. Murad, Fahrü'l-akrân Kethüdâ Abdünnebî Ağa, Mefharü'l-emâsil ve'l-akrân Muhtesib Ağası Mehmed Ağa, Mehmed Ağa b. Mahmud sermuhezrân, Abdülkâdir Efendi el-kadı.*"dan meydana gelmektedir⁴⁹. Üyeler arasında mahkeme personellerinden olan mübaşir, katip, muhzirbaşının yanında kadının idari işlerine yardım eden bir muhtesibin de bulunuyor olması dikkat çekicidir.

Ehl- örf'e ilişkin dikkat çekici bir diğer husus ise şuhûdü'l hâl olarak kaydedildikleri ve daha çok kamu düzeni ile ilgili olan vakalarda, üye sayısının her zamankinden fazla olmasıdır. Örneğin; 1658 senesinde Edirne'de kurulan IV. Mehmed'in ayak divanında isyan eden Halep valisi ve ilgililerin cezalandırılmasına hükmedilmiş, hüküm kayda geçirilirken oldukça kalabalık bir şuhûdü'l hâl zikredilmiştir. Hazır bulunanlar arasındaki hazinedar, hasoadabaşı, silahdar ve ağalar olmak üzere ehl-i örfün önde gelenlerinin isimleri yazılmıştır⁵⁰. Kaydın sonundaki "...ve gayruhüm" ifadesinden hazır bulunan ancak isimleri yazılmayan başkalarının da bulunduğu anlaşılmakla beraber kırk iki kişinin isimlerine açıkça yer verildiği görülmektedir. Bu durum somut vakanın kamu düzeni ile yakından ilgili olmasından kaynaklanabileceği gibi bilhassa ehl-i örfün isimlerinin kayda geçirilmesine önem verilmesinden de kaynaklanmakta olabilir.

Sicil kayıtları aynı zamanda ehl-i örfün sıralamada ehl-i şerden sonra yazıldığını ortaya koymaktadır. Örneğin; 16.yüzyıla ait bir kayıta şuhûdü'l hâl "*Mevlânâ Mehmed b. Veli el-imâm, Hayrullah Bey b. Abdullah, Sipâhî Mahmud Bey b. Abdullah, Receb b. Hasan, İskender Bey sipâhî, Sadi Subaşı b. Yusuf, Mehmed b. Mustafa el-muhzir ve gayruhüm mine'l-hâzirîn*" şeklindedir⁵¹. Üyelerin isimleri kaydedilirken ilk sırada ehl-i şere mensup olan bir imamın isminin yazıldığı, eh-i örften sipahilerin ve subaşının isimlerinin ise ehl-i şerden sonra zikredildiği görülmektedir.

⁴⁸ Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077/ M. 1666-1667), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Haz.: Rıfat Günalan, Arapça Çev.: Mehmet Akman, İSAM Yayınları, C. 17, 2011, s. 560, Hüküm no: 687.

⁴⁹ İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/ M. 1663-1664), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Haz.: Rasim Erol, Salih Kahriman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Arapça Çev.: Mehmet Akman, İSAM Yayınları, C. 16, 2010, s. 266, Hüküm no: 268.

⁵⁰ Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Yılmaz Karaca- Mustafa Yılmaz, Arapça Çev.: Mehmet Akman, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 50, 2019, s.758, Hüküm no: 854.

⁵¹ Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-968 / M. 1558-1561), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Yılmaz Karaca- Sinan Satar, Arapça Çev.: Mehmet Akman, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 42, 2019, s. 258, Hüküm no: 524.

Sadece ehl-i şerden ilim sahibi kimselerin değil ehl-i örfе mensup çok çeşitli kademelerden görevlilerin de şuhûdü'l hâlde yer alabiliyor olması, bu kişilerin isimlerinin hususen detaylı şekilde yazılması müessesenin, hem devlet nazarında mühim bir yere sahip olduğunu hem de mahkemelerde verilen hükümlerin meşruiyetinin sağlanmasına ve güvenilirliğinin pekiştirilmesine katkıda bulunduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

B. Reaya Kategorisinde Olan Şuhûdü'l Hâl Üyeleri

Şuhûdü'l hâl üyeleri arasında askerî sınıfın dışında kalan reayadan birçok kişinin yer aldığı görülmektedir. Reaya içerisinde bulunan kadınlar, köleler ve zimmilerin ise sahip oldukları hukukî statü ve tâbi oldukları hukukî rejim farklılık arz etmektedir. Bu nedenle kendilerine has konumları göz önünde bulundurularak ayrı başlıklar altında ele alınmaları gerekmektedir. Şuhûdü'l hâlde yer alan meslek uzmanları ve aynı mahkemede davası görülen diğer kişiler de ayrı birer grup oluşturmaktadır.

1. Kadınlar

Şer'iyeye sicillerinde kadınların davacı veya davalı taraf olduklarına ve şahitlik hatta bilirkişilik yaptıklarına dair pek çok kayıt vardır. Ancak şuhûdü'l hâl olarak görev aldıklarını gösteren çok az kayıt bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar neticesinde sınırlı sayıda örneğe rastlanılmıştır: 1813 senesine ait Kütahya şer'iyeye sicilinde Ayşe binti Abdi'nin altı aylık oğlu Ahmet'in öldürüldüğü iddiasıyla açtığı davaya ilişkin kaydın altında şuhûdü'l hâl "*Müderresin-i kirâmdan es-seyyid Ahmed Arif Efendi, Kâtib Ahmed Edib Efendi, Kara Mollâzâde Hasan mahalle-i Şehre Küsti, Fatma binti Osman mahalle-i Şehre Küsti, Es-seyyid münci Mollâ İbrâhim, Es-seyyid Mollâ Halil Hâcı Ali Efendi*" şeklindedir⁵². Şuhûdü'l hâl arasında bir kadın üyenin adının da kaydedildiği görülmektedir.

Doğrudan kadınları ilgilendiren hususlara ilişkin kayıtlarda yahut tarafların kadınlardan ibaret olduğu hukukî ihtilaflarda ve kadın bilirkişilere başvuru hallerde dahi şuhûdü'l hâl içerisinde kural olarak kadınların varlığına rastlanılmamaktadır. Örneğin 18.yüzyıla ait bir sicil kaydında ebeveyni, kızlarının zina ettiğine ilişkin iddianın doğru olmadığını "*...biz dahî işbu hâzırât-ı bi'l-meclis olan dîndâr ve müstakîme kâbile hatunlardan Sadreddîn Mahallesi sâkinlerinden Irâz bint-i Şa'bân ve 'Âyşe bint-i 'Alî ve Nisâ bint-i Mevlûd ve Râbi'a bint-i Mehmed nâm hatunlar yoklayup kızımız mezbûre Marziye'yi bâkiredir deyu haber virmeleriyle...*" şeklinde ifade etmektedir⁵³. Kayıttan vakanın tespiti için kadın bilirkişilere başvurulduğu anlaşılmaktadır. Kaydın altında ise "*el-Hâc Mehmed bin Hasan Beg, Mustafâ Beşe ibn Velî, Ahmed bin Mehmed, Halil bin Mehmed, 'Abdullah bin 'Abdullah.*"dan teşekkül eden şuhûdü'l hâl yazılmıştır. Görüldüğü üzere şuhûdü'l hâl arasında kadın üye bulunmamaktadır.

Bir başka davada, gebe olduğu iddia edilen Emine'nin "kâbile hatunlar" olarak ifade edilen bilirkişilerce "*...mezbûre Emine bâkire ve pâk ve pâkîzedir...*" denilerek bakire olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca kaydın altında isimleri kaydedilmiş mahalle sâkinlerinden de tarafların ahvalleri sorulmuş ve bilirkişilerin beyanı şuhûdü'l hâlde hazır bulunan kimselerin görüşlerine de atf

⁵² Kahveci Yüngül, s. 275-276.

⁵³ Sak, İzzet / Çetin, Cemal. *Konya Kadı Sicili (1126-1127 / 1714-1715) Defter 45*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya, 2016, s. 418

yapılarak teyit edilmiştir⁵⁴. Somut vakada kadın bilirkişiler olduğu ve şuhûdü'l hâlden gebe olduğu iddia edilen Emine'nin ahvali sorulduğu halde şuhûdü'l hâlde kadınlar bulunmamaktadır. Yine bir diğer vakada kendisini önceden boşanmış kocasından hamile olan Ayşe binti Bayram'ın öncelikle hamileliği bilirkişi ile belirlenmiş ardından doğuma kadar günlük beş akça nafaka almasına karar verilmiştir. Sicil kaydında yazılı şuhûdü'l hâl arasında ise kadın üyenin yer almadığı görülmektedir⁵⁵.

Kadınların kural olarak şuhûdü'l hâlde bulunmamasını üç temel hukukî argüman çerçevesinde izah edebilmek mümkündür:

İlk argüman muhaddere'dir. Muhaddere kadınların mahkemelerde bizzat hazır bulunmamaları ve gerekli hallerde vekil vasıtasıyla temsil edilmeleri şuhûdü'l hâl üyeleri arasında kadın varlığına sık rastlanılmamasına neden olmuştur⁵⁶. Evlerinden dışarı çıkmayan muhaddere kadınların mahkemeye geldiklerinde rahatça konuşup haklarını savunamayacakları gerekçesiyle, mahkemede hazır bulunmak yerine vekil ile temsil edilmelerinin zaruret kapsamında olduğu görüşü kabul görmüştür⁵⁷. Kendi ihtiyaçlarını başkası aracılığıyla temin eden muhaddere bir kadın cebren dahi mahkemeye getirilememiş, kadı tarafından atanan naibin bu kişilerin yanına gönderilmesi yoluyla muhakeme sürdürülmüştür⁵⁸.

Bir diğer argüman ise kadınlarda aranan şahitlik nisabına ilişkindir. Borç ilişkilerinin yazıya aktarılmasına ilişkin ayette “...Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar...” buyrulmaktadır⁵⁹. Kadınların ev dışındaki hayatla ilgileri bakımından unutmama ve yanılma ihtimallerine karşı birbirlerine yardımcı olmaları için ayette iki kadın birlikte anılmıştır⁶⁰. Bu durum mahkemede hazır bulunarak yargılamaya şahitlik eden ve sicil kaydının altında zikredilen şuhûdü'l hâlin yeterli sayıda kişiden meydana gelmesini güçleştirmektedir. Zira sicil kayıtlarından şuhûdü'l hâl kısmında o esnada hazır bulunan en az iki erkeğin isimlerinin yazılı olması gerektiği anlaşılmaktadır. Üyelerin erkek olması heyetin şahitliğinde aranan sayının sağlanmasını kolaylaştırmaktadır.

Kadınların şuhûdü'l hâlde bulunmamasını açıklayan argümanların sonuncusu ise kadınların toplumsal hayattaki yeri ile bağlantılıdır. Osmanlı toplumunda kadınların fiili olarak sosyal hayata katılımının ve kurdukları toplumsal ilişkilerin sınırlı olması, mahkemelerde kendi

⁵⁴ Sak, İzzet / Solak, İbrahim. *Konya Kadı Sicili (1148-1149 / 1736-1737) Defter 53*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya, 2016, s. 240-241.

⁵⁵ Sak, İzzet. *Konya Kadı Sicili (1115-1116 / 1703-1704) Defter 41*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya, 2016, s. 112

⁵⁶ Muhaddere kavramı kelime olarak kapalı, örtülü, namuslu kadınlar; Müslüman kadınları anlamına gelmektedir. Devellioğlu, s. 774. Osmanlı toplumunda ise muhaddere sıfatı ev dışındaki hayattan izole olmayı tercih eden, toplumsal alanda varlık göstermeyen bilhassa zengin ve üst kesime mensup olan ahlaklı kadınları nitelemek için kullanılmıştır. Açık, Turan. “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Osmanlı Hukukunda Kadından Eşkiye Olup Olamayacağına Dair Bir Tartışma: Havva Hatun Örneği”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2015, s. 55-56.

⁵⁷ Bayder, Osman. “Mezhebin Kurucu İmamına Muhalefetin İmkan ve Sınırı” Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 78.

⁵⁸ Akgündüz, Ahmet. “İslam ve Osmanlı Hukukunda Gıyapta Yargılama Müessesesi”, *Bellekten*, C. L, 1986, s. 184-185.

⁵⁹ Bakara 2/282.

⁶⁰ *Kur'an Yolu Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, C. 1, s. 446-448.

(<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/289/282-ayet-tefsiri> s.e.t.: 16/03/2021)

işleri haricinde uzun süreli hazır bulunmayı tercih etmeme ihtimallerini doğurmaktadır⁶¹. Halk tarafından bilinirlikleri erkeklere kıyasla kısıtlı olduğundan adil kimseler olup olmadıkları hakkında kesin kanaat oluşması da güçtür⁶². Ayrıca hazır buldukları yargılama faaliyetine ve hükme ilişkin şahitliklerine başvurulmak istendiği takdirde bir yerden başka bir yere yolculuk etmelerinde de çeşitli zorluklar bulunmaktadır⁶³.

Bu doğrultuda kadınların kural olarak şühûdü'l hâlde yer almamalarını muhtelif İslam hukuku hükümleri ve uygulamaları ile dönemin sosyo-konjonktürel yapısıyla izah etmek mümkündür. Bununla birlikte kadınların şühûdü'l hâl olmasında hukuken bir engel bulunmamaktadır, nadiren de olsa kadın üyelerin varlığı ile karşılaşılmaktadır.

2. Zimmiler

Osmanlı toplum yapısında ayrı bir hukukî statüye sahip olan bir diğer grup zimmilerdir. Zimmiler din ve vicdan hürriyetinin uzantısı olarak evlilik, boşanma, miras gibi özel hukuka ait işlerde cemaat mahkemelerine başvurabilmiştir⁶⁴. Diledikleri takdirde kendi aralarındaki davaları şer'iyeye mahkemelere getirmeleri veya cemaat mahkemesi karar vermiş olmasına rağmen şer'iyeye mahkemesinde yeniden dava açabilmeleri mümkündür⁶⁵. Zimmiler ile Müslümanlar arasındaki ihtilaflarda ise yetkili mahkeme şer'iyeye mahkemeleri olup bu ihtilaflara İslam hukuku hükümleri uygulanmaktadır⁶⁶. Bu nedenle sicil kayıtlarında şühûdü'l hâl arasında zimmilerin isimlerinin de yer aldığı örnekler mevcuttur. Zimmi üyelerle daha ziyade tarafların ikisinin de zimmi olduğu hallerde karşılaşılmaktadır.

16.yüzyılın ikinci yarısına ait bir kayıt Kosta b. Dimitri'nin, İstemad b. Yorgi'ye yüz kırk beş müdre içki verdiğinin şahitlerle ispatına ilişkin olup şühûdü'l hâl "*Sadi Subaşı b. Yusuf, Ramazan b. Mahmud, Mehmed b. Mustafa el-muhzır, Ferruh b. Abdullah, Papas Dimitri b. Yani, Todora b. Yorgi ve gayruhüm.*" şeklindedir⁶⁷. Yine iki zimmi arasındaki alacak davasında edilen yemine ilişkin bir kaydın şühûdü'l hâli de "*Havâle-i Veli, Ferruh b. Abdullah, Yani b. Nikola, Nikola b. Mihâl ve gayruhüm.*" şeklinde olup aralarında zimmilerin bulunduğu görülmektedir⁶⁸.

Sadece ihtilaflı hususlarda değil satış gibi tescil mahiyetindeki işlemlerde de şühûdü'l hâl arasında zimmilere rastlanılmaktadır. Örneğin Yani b. İsterenora ile Kosta b. Yani arasındaki mülk menzili satışına ilişkin kayıta şühûdü'l hâl kısmında "*Papaz Dimitri b. Yani, Aston b. Yuri, Kosta b. Kaman, Dimitri b. Todori ve Hasan b. Abdullah ve Mehmed b. Mustafa el-muhzır ve gayruhüm*" yazılıdır⁶⁹. Bu noktada ihtilafların yahut hukukî işlemin taraflarından ikisi de zimmi olsa dahi şühûdü'l hâlde sadece zimmilerin yer almıyor oluşu dikkat çekmektedir. Yargı erkinin devlet egemenliğinin göstergelerinden olduğu ve bu nedenle İslam devletinde oldukça önemli bir role sahip olan şühûdü'l hâlde sadece zimmilerin yer almasının egemenlik ile örtüşmeyeceğini

⁶¹ Gürhan, Veysel. "18.yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kadın ve Hukuk: Amid Mahkemesi'nde Kadınların Hak Arama Süreçlerine Dair Bazı Değerlendirmeler", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, S.3, 2017, s. 1650.

⁶² Öztürk, s. 121.

⁶³ Şahin, Osman. "Kadınların Mahremsiz Yolculuk Yapmasının Hükümü", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 34, 2019, s. 381.

⁶⁴ Üçok, Mumcu, Bozkurt, s. 218. Aydın, s. 148.

⁶⁵ Kenanoğlu, Macit. *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, 4. Basım, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017, s. 40.

⁶⁶ Cin / Akyılmaz, s. 196.

⁶⁷ Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-968 / M. 1558-1561), C. 42, 2019, s. 289, Hüküm no: 601.

⁶⁸ Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-968 / M. 1558-1561), C. 42, 2019, s. 301, Hüküm no: 631.

⁶⁹ Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-968 / M. 1558-1561), C. 42, 2019, s. 213, Hüküm no: 512.

söylemek mümkündür. Bu durum zimmilerin ancak kendi aralarındaki meseleye ilişkin şahitlikleri geçerli olduğundan yargılama sürecine ve mahkemede gerçekleşen işlemlere dair Müslümanların şahitliğinin gerekmesiyle açıklanabilir⁷⁰.

Taraflardan yalnızca birinin zimmi olduğu durumlarda da şuhûdü'l hâl arasında zimmilerin bulunduğu görülmektedir. Örneğin Meyrem bt. Bahşi'nin evini Konstantin b. Yorgi'ye sattığına ilişkin kayıta şuhûdü'l hâl "*Mahmud Bey b. Abdullah sipâhî, Ferhad Bey b. Abdullah, Muhzır Mehmed Bey b. Mustafa, İstemat b. Nikola kethüdâ, Yani b. Niko ve Nikola b. Yorgi ve Mihal b. Kosta, Nikola b. Yorgi ve gayruhüm.*" den meydana gelmektedir⁷¹. Öte yandan bu ve başkaca birçok kayıta şuhûdü'l hâldeki zimmilerin isimleri Müslümanlardan sonra yazılmıştır⁷².

Ayrı bir hukukî statüye ve hukukî rejime tabi olduğu gözlemlenen zimmilerin, şer'iyeye mahkemelerinde şuhûdü'l hâl olarak yer almaları, Osmanlı adaletinin toplumun tüm kesimlerine hitap ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Osmanlı yargısına toplumun her ferdi tarafından güven duyulmasında ve verilen kararların bu kimseler nazarında meşru kabul edilmesinde şuhûdü'l hâl arasında hazır bulunan farklı statülerden üyelerin varlığı etkili olmuştur.

3. Köleler

Köleler mülkiyete ve hukukî işlemlere konu olmaları bakımından eşya, diğer hususlarda ise şahıs olarak kabul edilmekle birlikte hür kimselerden farklı bir statüde kendine özgü (sui generis) hukukî varlıklardır⁷³. Kölelerin doğruyu ifade etme hususunda çekinmeleri, sahiplerinin baskı ve tesiri altında beyanda bulunmaları söz konusu olabileceğinden taraf veya şahit olmaları durumunda şüphenin meydana gelmesi ihtimali mevcuttur⁷⁴. O nedenle köleler tanık oldukları bir mesele hakkında ancak azat olunduktan sonra şahitlik edebilirlerdi⁷⁵. Bu nedenle şuhûdü'l hâl arasında bulunmaları teorik ve pratik açıdan mümkün olmamıştır.

4. Meslek Uzmanları

Lonca sistemi Osmanlı Devleti'nde üretilen ve satılan malların fiyat, ölçü ve kalitelerinin kontrolünde, işgücü ve hizmetin karşılansında, piyasa standartlarının gözetilmesinde, esnaf ve zanaatkârlara güvence sunulmasında ve nizamnamelere uyulmasında katkı sağlamaktaydı⁷⁶. Loncalarda kayıtlı esnaf ve zanaatkârlar bu örgütlenme sayesinde denetlenir, eğitim alır, iş ahlakına uygun davranmaya teşvik edilirdi. Böylelikle lonca üyeleri toplum nezdinde güvenilir ve dürüst kimseler olarak saygın bir yere sahip olmuşlardır. Şuhûdü'l hâl arasında da mimar, kuyumcu, saka, ekmekçi gibi farklı mesleklerden esnaf ve zanaat ustalarına, bu ustaların lonca başlarına ve kethüdalara sıklıkla rastlanılmaktadır.

⁷⁰ Öztürk, s. 120.

⁷¹ Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-968 / M. 1558-1561), C. 42, 2019, s. 301, Hüküm no: 632.

⁷² Örneğin; Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-968 / M. 1558-1561), C. 42, 2019, s. 292, Hüküm no: 607. Çalışkan, Muhammed. "B-7 Numaralı Şer'iyeye Siciline Göre Bursa (1591-1592)" Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 65.

⁷³ Aydın, M. Âkif / Hamîdullah, Muhammed. "Köle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C. 26, 2002, s. 239.

⁷⁴ Serahsî. *Mebûsât*, Çev. Soner Duman / Osman Gülman, Gümüşev Yayıncılık, İstanbul, C. 16, s. 208-209. Kölelerin aleyhine olan yahut aleyhe olma ihtimali bulunan işlemleri ancak efendilerinin izni ile geçerlidir. Avcı, s. 308.

⁷⁵ Halebî. *Mülteka-El Ebhur*, Çev. Mustafa Uysal, Uysal Yayınevi, Konya, C. 3, 1993, s. 231.

⁷⁶ Akbaş, H. Emre / Bozkurt, Serdar / Yazıcı, Kübra. "Osmanlı Devletinde Lonca Teşkilatı Yapısı ve Yönetim Düşüncesi İle Karşılaştırılması", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 9, 2018, s. 190-191.

1676 senesine ait bir kayıta iki gayrimüslim ortağın kuyumculuk şirketlerini feshettikleri ve şirketin değeri olan iki yüz kuruş meblağı bölüştükleri davada şuhûdü'l hâl “*Kuyumcubaşı Nuh Ağa, Ehl-i hibre Mehmed Ağa, Bayram Çelebi, Mehmed Çelebi ve gayruhüm*” olarak kayda geçmiştir⁷⁷. Kuyumculuk mesleğinin icrası ve esnafın ticari faaliyetiyle doğrudan ilişkisi olan davanın şuhûdü'l hâlinde lonca sisteminde kuyumcuların ustası olan Kuyumcubaşı Nuh Ağa ile yine bir meslek ustası olan ehl-i hibre Mehmed Ağa'nın hazır bulunduğu görülmektedir. Bir diğer örnekte ise kereste satışında gabin iddiasına nedeniyle açılan davanın şuhûdü'l hâli “: *el-Hâc Ali Ağa b. Musa Kethudâ-yı keresteciyan, Halil Efendi b. Musa, Ali Efendi b. Ömer, Ahmed Efendi b. Memi Efendi, Şaban Halife b. Mustafa el-kayyum, Mehmed Beşe b. Cafer el-Mübâşir, Hüseyin Ağa b. Hasan ez-Za'im, Ali Halife el-müezzin ve gayruhüm*” şeklindedir⁷⁸. Kereste bedeline ilişkin uyuşmazlığın bulunduğu davada hazır bulunanlar arasında kerestelerin üretim sürecini ve kalitesini denetleme, fiyatını belirlenme, lonca üyelerinin birbirleriyle veya müşterileriyle olan anlaşmazlıklarını giderme gibi görevleri yerine getiren keresteciler kethüdasının da olduğu anlaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere dava konusu, şuhûdü'l hâl olarak hazır bulunacak üyeler bakımından belirleyici olabilmektedir. Dava konusu ihtilaf hakkında bilgi sahibi üyelerin şuhûdü'l hâle katılmasının önem arz ettiği anlaşılmaktadır. Böylece üyelerin mahkemede alınan kararlara duyulan itibarın artmasında etkili oldukları söylenebilir. Esnaftan bir kimsenin esnafılık faaliyetine ilişkin olmayan hukukî ihtilaflarında mahkemede hazır bulunan şuhûdü'l hâl arasında meslek ustalarına sık rastlanılmaması da buna işaret etmektedir. 1653 senesine ait bir örnekte kasaplık yapan Dimitri v. Todori'nin sulh bedeli para karşılığında son verilen ev davasında şuhûdü'l hâl “*Kapıcı İbrahim b. Abdullah, Mehmed Beşe b. Abdullah, Mehmed b. Hüseyin, Ahmed Çelebi [b.] Attâr Abdullah, İbrahim Çelebi b. Davud er-ressâm, Hüseyin b. Mahmud, Mehmed [b.] Mustafa, Pîrî b. Hüseyin ve gayruhüm*” olarak kaydedilmiştir⁷⁹. Kasaplık mesleğini ilgilendirmeyen davanın şuhûdü'l hâlinde üyeler arasında kasap esnafından usta veya ustabaşılara rastlanılmamaktadır.

Esnaf ve zanaatkârların taraf olduğu, mesleki faaliyetlerini ilgilendiren ve meslek uğraşlarından kaynaklanan ihtilaflarda şuhûdü'l hâlde meslek ustalarının yer aldığı gözlemlenebilmektedir. Ancak uygulamada sık karşılaşılan bu durum bir kural olmayıp esnaflıkla ilgili ihtilaflarda şuhûdü'l hâl üyeleri arasında esnafın bulunmadığı kayıtlarla da karşılaşılmaktadır. Örneğin; çizme dikme işi yapan kalfaların senelerini doldurmadan özürsüz olarak işten ayrılmaları veya kovulmaları halinde adilane muamelede bulunulmasına dair sicil kaydında şuhûdü'l hâl “*Hacı Halil b. Hacı Abdülcelil, Hasan Ağa b. Mehmed Ağa, Emir Mustafa*

⁷⁷ İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087/M. 1675-1676), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Haz.: Salih Kahriman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Arapça Çev.: Mehmet Akman, İSAM Yayınları, C. 18, 2010, s. 365, Hüküm no: 356.

⁷⁸ İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108/ M. 1695-1697), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Ali Coşkun, Sabri Atay, Nedim Pakırdağ, Abdülkadir Altın, Hüseyin Kılıç, Salih Kahriman, Arapça Çev.: Mehmet Akman, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 57, 2019, s. 222, Hüküm no: 137.

⁷⁹ Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653, *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Sabri Atay- Nedim Pakırdağ, Arapça Çev.: Mehmet Akman, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 49, 2019, s. 20,1 Hüküm no: 260.

b. *Ebûbekir, es-Seyyid Mehmed b. Abdullah, İbrahim b. Abdullah, Ali Ağa b. Abdullah*"den meydana gelmekte ve aralarında dikici ustası yahut lonca kethüdası bulunmamaktadır⁸⁰.

5. Aynı Mahkemede Görülen Diğer Davaların Taraf ve Şahitleri

Şer'iyeye sicillerinden zaman zaman aynı mahkemede görülmüş veya görülecek davalarda taraf veya şahit oldukları görülen kimselerin diğer davaların şuhûdü'l hâli arasında bulunabildikleri anlaşılmaktadır. Bu durum genellikle kendi davası veya işi için mahkemede beklemekte olan kimselerin o esnada mevcut hâle, verilen karara yahut gerçekleştirilen işleme tanık olması ve kaydedilmesi ile gerçekleşmektedir.

Bu hususta, 19 numaralı Ankara şer'iyeye sicilinin incelendiği bir çalışmada ev satışına dair hüccette işlemin taraflarından olan Kassab Mustafa bin Ramazan'ın, bir sonraki kayıta köle azadına ilişkin davanın şuhûdü'l hâlinde yer aldığı tespit edilmektedir⁸¹. Benzer bir durum 17.yüzyıl Çankırı şer'iyeye sicilinde de gözlemlenmektedir. Aynı defterde art arda yer alan iki kayıttan ilkinde şuhûdü'l hâl üyesi olan Çankırı müftüsünün sonraki kira akdine ilişkin kayıta taraf olduğu görülmektedir⁸².

Mahkemede beklemekte olan kişilerin dahi şuhûdü'l hâle kaydedilebilmesi, müesseseye mutlaka yer verilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca toplumun her kesiminden kişilerin şuhûdü'l hâl üyesi olabileceğini ve yargılamanın aleni olarak yürütüldüğünü göstermektedir. Bu ise mahkemede verilecek kararların toplum nazarında daha çabuk ve kolay kabullenilmesi sonucunu doğurmaktadır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde kadılar adaletin tesisinde en önemli süje olmuştur. Yargı teşkilatında kadiya yardımcı olarak yer alan şuhûdü'l hâlin hem çekişmeli hem de çekişmesiz yargı faaliyetlerinde hazır bulunduğu gözlemlenmektedir. Bu bakımdan müessese farklı disiplinlerden araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Şuhûdü'l hâl üyelerinin toplumsal statü ve mesleklerinin, müessesenin fonksiyonlarına etkisi ise çalışma kapsamında müstakil olarak ele alınmıştır. Statü ve mesleklerin, yargı faaliyeti gerçekleştirilirken şuhûdü'l hâlin hazır bulundurulmasına ayrı bir anlam kattığı anlaşılmaktadır.

Osmanlıdaki toplum yapısının askeri ve reaya sınıflarından meydana geldiği göz önünde bulundurulduğunda her iki kesimden de şuhûdü'l hâlin varlığı, bu müessesenin toplumun bir aynası olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. İlimiye sınıfı içerisindeki kazasker, kadı, naib, kassam gibi yargı personelinin, dönemin öğretim elemanı olan müderrislerin, hukuk ilmine teorik katkı sağlayan müftülerin, toplum nezdinde manevi ağırlıkları olan seyyit ve şeriflerin şuhûdü'l hâldeki varlığı ele alınmıştır. Böylelikle müessesenin hukukun pratik ve teorik boyutunu bir araya getirdiği tespit edilmektedir. Ayrıca hem hukuku uygulayanlar hem de toplum nazarındaki önemi ortaya konulmaktadır. Şuhûdü'l hâlde hazır bulunan ilmiye sınıfına mensup kimseler sayesinde hukuku uygulayanlar yargı faaliyetleri esnasında daha dikkatli ve özenli davranmaya sevk edilmektedir.

⁸⁰ İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil (H. 1183-1185 / M. 1769-1770), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Yılmaz Karaca- Mustafa Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 77, 2019, s. 86, Hüküm no: 43.

⁸¹ Taş, s. 33.

⁸² Köse, Uğur. "H. 1063-1065 (1058), M. 1653-1655 tarihli Çankırı Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 137-139.

Halk arasında itibar gören bu kimselerin huzurunda karar verilmesi hükümlerin meşruiyet kazanmasında etkili olmaktadır. İlimiye sınıfının varlığının şuhûdü'l hâlin kayıt sıralamasında da önemli bir etken olduğu görülmektedir. Zira üyeler arasında ilmiye sınıfına mensup kimseler var ise öncelikli olarak yazılmaktadır.

Askerilerin diğer kanadını oluşturan ehl-i örften sadrazam, beylerbeyi, sancaktar, hazinedar, kethüda, sipahı, subaşı, asesbaşı ve benzeri kimselerin şuhûdü'l hâl olarak yer alması da müessesenin önemine işaret etmektedir. Ehl-i örfün hazır bulunduğu şuhûdü'l hâllerde genellikle üye sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum somut vakanın kamu düzeni ile ilgili olmasıyla veya tarafların ehl-i örften kimseler olmasıyla ilişkilendirilebilir.

Şuhûdü'l hâlde yer alan ve reayaya dahil olan üyeler incelendiğinde zimmilere, esnaf ve zanaatkarlara, meslek ustalarına ve lonca teşkilatındaki kethüdalara, aynı mahkemede görülen diğer davaların taraf ve şahitlerine toplumun her kademesinden halka, nadir de olsa kadınlara kadar oldukça çeşitlilik barındıran bir heyet olduğu görülmektedir. Kadınlara kural olarak üyeler arasında yer almamasının muhaddere ve birtakım İslam hukuku hükümleri ile dönemin sosyo-konjonktürel yapısından kaynaklanabileceğini söylenebilir. Kişiler hukuku açısından ayrı bir statüde olan kölelerin şuhûdü'l hâlde olmaması dönemin koşulları ve mevzuatı açısından makul karşılanırken, zimmilerin üye olabilmeleri müessesenin toplumun tüm kesimlerine açık olduğunu ve yargılamanın aleniyetine nasıl hizmet ettiğini ortaya koymaktadır. Mesleki ihtilaflar ile ilgili davalarda meslek uzmanlarının varlığı taraflar bakımından kararın kabullenilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Siciller, şuhûdü'l hâlin kayıtlarda kural olarak yer alması gerektiğine işaret etmektedir. Nitekim bu gerekliliğin uygulamada en pratik şekilde yerine getirilebilmesi için mahkeme mevcut personelden yahut kendi davası için beklemekte olan taraf ve şahitlerden istifade edildiği anlaşılmaktadır.

Yargı faaliyetinin yürütüldüğü sırada hazır bulunarak süreci gözlemleyen bir müessesenin üyelerinin geniş bir yelpaze teşkil etmesi ve toplumdaki farklı statü ve mesleklerden olmaları mahkemenin aleniyetini sağlamaktadır. Bununla birlikte hakimin bağımsız ve tarafsız hareket ederek isabetli bir hüküm vermekte özenli davranmasına katkıda bulunmaktadır. Üyeler yargılama neticesinde ulaşılan sonucun taraflarca kabullenilmesinde ve toplumun yargı makamlarına güven duyarak kararlarına itibar etmelerinde de önemli bir role sahip olmaktadır. Bu bağlamda müessese, üyeleri vasıtasıyla, verilen kararların meşruiyetinin sağlanmasında, toplum vicdanındaki adalet duygusunun pekiştirilmesinde ve nihai olarak ideal hukuka ulaşılmasında vazife almaktadır.

KAYNAKÇA

Açık, Turan. “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Osmanlı Hukukunda Kadından Eşkıya Olup Olamayacağına Dair Bir Tartışma: Havva Hatun Örneği”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2015, s. 35-94.

Akbaş, H. Emre / Bozkurt, Serdar / Yazıcı, Kübra. “Osmanlı Devletinde Lonca Teşkilatı Yapısı ve Yönetim Düşüncesi İle Karşılaştırılması”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 9, 2018, s. 165-202.

Akgündüz, Ahmet. “İslam ve Osmanlı Hukukunda Gıyapta Yargılama Müessesesi”, *Belleten*, C. L, 1986, s. 169-199.

Akgündüz, Ahmet. *Şer’iye Sicilleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, C.I.

Anbarlı Bozatay, Şeniz / Demir, Konur Alp. “Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 10, 2014, s. 71-89.

Aral, Neslihan. “69/2 Numaralı Kastamonu Şer’iye Sicili (H.1210-1211/ M.1795-1796) Transkripsiyon ve Değerlendirme” Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Aslan, Nasi. *İslam Yargılama Hukukunda “Şühûdü’l-Hâl” Jüri Osmanlı Devri Uygulaması*, 2. Baskı, Karahan Kitabevi, Adana, 2018.

Atar, Fahrettin. *İslâm Adliye Teşkilâtı*, 3. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

Avcı, Mustafa. *Türk Hukuk Tarihi*, 6. Bası, Atlas Akademi, Konya, 2017.

Aydın, M. Âkif. *Türk Hukuk Tarihi*, 10. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Aydın, M. Âkif / Hamîdullah, Muhammed. “Köle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C. 26, 2002, s. 237-246.

Bayder, Osman. “Mezhebin Kurucu İmamına Muhalefetin İmkan ve Sınırı” Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Cin, Halil / Akyılmaz, Gül. *Türk Hukuk Tarihi*, 10. Baskı, Sayram Yayınları, Konya, 2018.

Çalışkan, Muhammed. “B-7 Numaralı Şer’iye Siciline Göre Bursa (1591-1592)” Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Çöpoğlu, Binnaz. “H. 1099 (M. 1687-1688) 836 No’lu Bolu Şer’iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi” Yüksek Lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugât*, 29. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara, 2013.

Ekinci, E. Buğra. *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, 5. Baskı, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2017.

Ekinci, E. Buğra. *Osmanlı Mahkemeleri Tanzimat ve Sonrası*, 2. Baskı, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2017.

Erünsal, İsmail. “Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şühûdü’l- ‘udûlden Şühûdü’l-hâle Geçiş”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 53, 2018, s. 1-49.

Fendoğlu, H. Tahsin. *İslâm ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996.

Geçkil, Aynur. “141 Numaralı Gaziantep Şer’iye Sicili, Metin Değerlendirme (H. 1234-1236/ M. 1818-1821)” Yüksek Lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Gedikli, Fethi. “Kazâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C. 25, 2002, s. 117-119.

Gedikli, Fethi. “Osmanlı Mahkemesinde Fetva Kullanımı ve Fetva-Kaza İlişkisi”, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, Ed.: Süleyman Kaya, Yunus Uğur, Mustafa Demiray, Klasik Yayınları, 2018.

Gür, A. Refik. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, 2. Basım, Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Gürhan, Veysel. “18.yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kadın ve Hukuk: Amid Mahkemesi'nde Kadınların Hak Arama Süreçlerine Dair Bazı Değerlendirmeler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, S.3, 2017, s. 1644-1664.

Halaçoğlu, Yusuf. *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Halebî. *Mülteka-El Ebhur*, Çev. Mustafa Uysal, Uysal Yayınevi, Konya, C. 3, 1993.

Hocaeminefendizâde Ali Haydar Efendi. *Dürrerü'l-Hükkâm şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, C. IV, 2020.

İpşirli, Mehmet. “Ehl-i Örf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 10, 1994, s. 519-520.

İpşirli, Mehmet. “İlmiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 22, 2000.

Kahveci Yüngül, Seda. “9 No'lu Kütahya Şer'iyye Sicili (1812-1813m./1227-1229h.) Transkript ve Değerlendirme” Yüksek Lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Kaya, Süleyman. “Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 5, 2005, s. 379-416.

Kayar, Betül. “Osmanlı Yargı Teşkilatında Naib”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 2020, S. 1, s. 189-234.

Kazıcı, Ziya. *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, Bilge Yayınları, İstanbul, 2004.

Kenanoğlu, Macit. *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, 4. Basım, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017.

Kılıç, Mehmet Ali. “41/1 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1048 / M. 1638-1639) Transkripsiyon ve Değerlendirme” Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Kılınc, Ahmet. “Osmanlı Devleti'nde Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi Olarak Muslihûn: Osmanlı Arabuluculuğu”, *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ed. Fethi Gedikli, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, C. 2, 2016, s. 15-81.

Kılınc, Ahmet. *Osmanlı Yargılama Hukukunda Bilirkişilik*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019.

Kılınc, Ahmet / Kayar, Betül. “Osmanlı Yargılama Hukukunda ‘Şuhûdü'l Hâl'in Fonksiyonunu Yeniden Değerlendirme Gerekliği”, *Adalet Dergisi*, S. 62-63, 2019, s. 33-48.

Konan, Belkis, “İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XV, S. 4, Ankara 2011, s. 253- 288.

Koyuncu, Nuran / Gök, Ümmügülsüm, “Türk Hukuk Tarihinde Ve Karşılaştırmalı Hukukta Hâkimlik Mesleğine Giriş Ve Hâkim Yardımcılığı”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 1, Konya, 2019, s. 68-86.

Köse, Uğur. “H. 1063-1065 (1058), M. 1653-1655 tarihli Çankırı Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi” Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Kunt, Metin / Froqhi, Suraiya / Yurdaydın, Hüseyin G. / Ödekan, Ayla. *Türkiye Tarihi*, Yayın Yön.: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, C. 2, 2002.

Mumcu, Ahmet. “Divan-ı Hümayun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 9, 1994, s. 430-432.

- Mumcu, Ahmet. *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet*, 3. Baskı, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Ortaylı, İlber. *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 10. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2019.
- Osmanağaoğlu, Cihan, “Klasik Dönemi Bağlamında Osmanlı Devleti'nin Örfî Hukukuna İlişkin Genel Bir Değerlendirme” *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 2,, İstanbul 2007, s. 75-130.
- Örsten, Seda. “Osmanlı Hukuku Fetvâ” Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Örsten Esirgen, Seda. “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Noterliğin Gelişimi”, *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi*, Ed.: Fethi Gedikli, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, C. I, 2016, s. 49-86.
- Öz, Mustafa. “Ehl-i Beyt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 10, 1994, s. 498-501.
- Öztürk, Merve Nur. “Osmanlı Yargılama Hukukunda Şühûdü'l Hâl” Yüksek Lisans tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Sak, İzzet. *Konya Kadı Sicili (1115-1116 / 1703-1704) Defter 41*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya, 2016.
- Sak, İzzet / Çetin, Cemal. *Konya Kadı Sicili (1126-1127 / 1714-1715) Defter 45*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya, 2016.
- Sak, İzzet / Solak, İbrahim. *Konya Kadı Sicili (1148-1149 / 1736-1737) Defter 53*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya, 2016.
- Sarıcık, Murat / Katgı, İsmail. “*Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l- Eşrâflık Müessesesi*”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 1, 2012, s. 175-184.
- Serahsî. *Mebûsât*, Çev. Soner Duman / Osman Gülman, Gümüşev Yayıncılık, İstanbul, C. 16.
- Şahin, Osman. “Kadınların Mahremsiz Yolculuk Yapmasının Hükümü”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 34, 2019, s. 359-387.
- Taş, Hülya. “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki ‘Şühûdü'l Hâl’ Nasıl Değerlendirilebilir?”, *Bilig*, S. 44, 2008, s. 25-44.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- Üçok, Coşkun / Mumcu, Ahmet / Bozkurt, Gülnihal. *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Yayınları, Ankara, 2011.
- Ülker, İbrahim. *Osmanlıda Noterlik İşlemleri*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018.
- Ünal, Mehmet Ali. “Tanzimat'tan Önce Osmanlı Devleti'nde Memur Yargılaması”, *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ed. Fethi Gedikli, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 277-304.
- Ünal Özkorkut, Nevin. “Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı'da ve Günümüz Türkiye'si'nde Yargıya Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 57, S. 1, 2008, s. 225-242.
- Yurtseven, Yılmaz / Kayar, Gürcan. “Osmanlı Muhakeme Hukuku'nda Şühûdü'l Hâl”, *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. VIII, S. 1, 2018, s. 57-77.

Sicil Kayıtları

- Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1178-1184/ M. 1764-1771), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Abdülkadir Altın- Nedim Pakırdağ, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 75, 2019.
- Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Sabri Atay- Nedim Pakırdağ, Arapça Çev.: Mehmet Akman, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 49, 2019.

Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077/ M. 1666-1667), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Haz.: Rıfat Günalan, Arapça Çev.: Mehmet Akman, İSAM Yayınları, C. 17, 2011.

Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Sabri Atay- Salih Kahrıman, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 69, 2019.

Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-968 / M. 1558-1561), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Yılmaz Karaca- Sinan Satar, Arapça Çev.: Mehmet Akman, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 42, 2019.

Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Nedim Pakırdağ- Yılmaz Karaca, Arapça Çev.: Mehmet Akman, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 48, 2019.

Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Rasim Erol, Abdullah Sivridağ, Ali Coşkun, Nedim Pakırdağ, Arapça Çev.: Mehmet Akman, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 45, 2019.

İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Yılmaz Karaca, Abdullah Sivridağ, Hüseyin Kılıç, Ali Coşkun, Numan Yekeler, Mustafa Yılmaz, Arapça Çev.: Mehmet Akman, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 51, 2019.

İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/ M. 1663-1664), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Haz.: Rasim Erol, Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Arapça Çev.: Mehmet Akman, İSAM Yayınları, C. 16, 2010.

İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087/M. 1675-1676), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Haz.: Salih Kahrıman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Arapça Çev.: Mehmet Akman, İSAM Yayınları, C. 18, 2010.

İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108/ M. 1695-1697), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Ali Coşkun, Sabri Atay, Nedim Pakırdağ, Abdülkadir Altın, Hüseyin Kılıç, Salih Kahrıman, Arapça Çev.: Mehmet Akman, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 57, 2019.

İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil (H. 1183-1185 / M. 1769-1770), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Yılmaz Karaca- Mustafa Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 77, 2019.

Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil (H. 1033-1034 / M. 1623-1624), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Hüseyin Kılıç, Abdülkadir Altın, Numan Yekeler, Salih Kahrıman, Nedim Pakırdağ, Arapça Çev.: Mehmet Akman, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 46, 2019.

Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Çev. Yazı: Yılmaz Karaca- Mustafa Yılmaz, Arapça Çev.: Mehmet Akman, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. 50, 2019.

Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000 / M. 1590-1591), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Proje Yön.: M. Âkif Aydın, Ed.: Coşkun Yılmaz, Haz.: Rıfat Günalan, Arapça Çev.: Mehmet Canatar- Mehmet Akman, İSAM Yayınları, C. 10, 2010.

İnternet Kaynakları

Kur'an Yolu Tefsiri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, C. 1, s. 446-448. (<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/289/282-ayet-tefsiri> s.e.t.: 16/03/2021)